

شده است: ۱. آراء نحوی مؤلف درباره برخی آیات قرآن کریم: ۲. شرح بخش‌هایی از کتاب *المنفصل زمخشی*: ۳. مسائل نحوی مورد اختلاف نحویان کهن همچون خلیل بن احمد، سیبویه، اخفش و مبرد به همراه شرح مباحثی از کافیه؛ ۴. مجموعه‌ای از مسائل گوناگون نحوی و آراء نحویانی چون اخفش، زجاجی، ابوعلی فارسی و ابن جنی؛ ۵. مأخذ: ابن شجرا، هبّالله، الامالی الشجریه، حیدرآباد دک، ۱۳۴۹ق؛ همو، مالم پتر من الامالی الشجریه، به کوش حاتم صالح ضامن، بروت، ۱۹۸۴ق/۱۴۰۵م؛ ابن نبیم، التهربست؛ زجاجی، عبدالرحمن، الامالی فی الشکلات القراءیة و الحکم و الاحادیث البوریة، بیروت، ۱۹۸۲ق/۱۴۰۳م؛ ضامن، حاتم صالح، مقدمه بر مالم پتر (نک: هم، ابن شجرا)؛ قالی، اسماعیل، الامالی، به کوش محمد عبدالجواد اصمعی، قاهره، ۱۹۵۲ق/۱۳۷۲م؛ هروی، علی، الازهه، به کوش عبدالغین ملوحی، دمشق، ۱۹۷۱ق/۱۳۶۱م؛ بیزدی، محمد، الامالی، بیروت، ۱۹۸۴ق/۱۴۰۴م.

عنایت الله فاتحی نژاد

امامان دوازدهگانه، امامان اهل بیت (ع) که در مذهب شیعه اثنا عشری به عنوان امامان منصوص و برگزیده از جانب خداوند شناخته می‌شوند، این امامان به ترتیب امامت عبارتند از: حضرت علی (ع) (امامت: ۱۱-۱۱ق)، فرزندش امام حسن (ع) (امامت: ۴۰-۴۰ق)، برادرش امام حسین (ع) (امامت: ۵۰-۵۰ق)، فرزندش امام زین العابدین (ع) (امامت: ۹۴-۹۴ق)، فرزندش امام محمد باقر (ع) (امامت: ۱۱۴-۹۴ق)، فرزندش امام موسی کاظم (ع) (امامت: ۱۸۳-۱۴۸ق)، فرزندش امام رضا (ع) (امامت: ۱۸۳-۱۸۳ق)، فرزندش امام محمد تقی (ع) (امامت: ۲۰۳-۲۰۳ق)، فرزندش امام علی النقی (ع) (امامت: ۲۰۴-۲۰۴ق)، فرزندش امام حسن عسکری (ع) (امامت: ۲۵۴-۲۵۴ق) و فرزندش حضرت مهدی، امام زمان (ع) (امامت: از ۲۶۰ق). برای تفصیل درباره هر یک از این امامان به مقالات ذیل نام هر کدام، نیز درباره باورهای اثنا عشریه، به مقاله «امامیه» می‌توان مراجعه کرد. طبق اعتقاد شیعه اثنا عشری، دوره امامت امامان دوازدهگانه با رحلت رسول اکرم (ص) در ۱۱ق و به امامت رسیدن حضرت علی (ع) آغاز شده، و بدون انقطاع تاکنون ادامه یافته است. از ۲۶۰ق، پس از درگذشت امام حسن عسکری (ع) و انتقال امامت به فرزند ایشان، امام مهدی (ع)، امامت از حالت ظهور به حالت غیبت مبدل شده، و دوره بلند امامت آن حضرت تمام‌آ در حال غیبت بوده است. اعتقاد به امامان دوازدهگانه اساس باور شیعه اثنا عشری است و در تأیید این باور نصوص متعددی از رسول اکرم (ص) و ائمه (ع) عنوان شده، و حتی به تلویحاتی در قرآن کریم اشاره شده است. ادله اثبات امامت آنان خود موضوع کتابهای پژوهشی در حوزه امامیه بوده، و آثاری به سبکهای گوناگون در این باره پرداخته شده است. به عنوان یکی از نخستین نمونه‌های تدوین در حوزه امامیه، باید از کتاب سلیمان بن قیس هلالی، مربوط به اوآخر سده نخست هجری یاد کرد که در آن، از امامان دوازدهگانه سخن رفته است (ص ۲۲۷؛ نیز نک: نجاشی، ۴۴۰).

خبرهای دوامی بیشتر در شعر و لغت، قالی در شرح واژگان بیشتر بر سخنان لغویان بر جسته به ویژه اصمی، این درید و ابن انباری استناد می‌کند، به گونه‌ای که تقریباً صفحه‌ای از کتاب را نمی‌توان یافت که نام یکی از این دانشمندان در آن نیامده باشد (نک: ۸، ۵، ۴۱، ۸ و جم). قالی پس از این کتاب مجالس دیگری را نیز به همین شیوه املا کرده که به نامهای *الذیل* و *النوادر* منتشر شده است.

از دیگر امالی مشهور سده ۴ق امالی *زجاجی* (د ۳۳۹ق/۹۵۰م) معروف به الامالی فی الشکلات القراءیة و الحکم و الاحادیث البوریة است که برخلاف عنوان آن جنگی ادبی است، مشتمل بر ادب عاشقانه به ویژه گزیده‌هایی از اشعار و اخبار عشق معروف عرب از قبیل عمر بن ابی ریبعه، احصون و نصیب. مناظرات نحویان و لغویان و اندکی احادیث

نبوی و اخبار خلفاً و سخنانی از مشاهیر اخلاق و ادب نیز در این امالی نقل شده است. روایات کتاب بیشتر مستند به گفتگوهای ابواسحاق

زجاج، ابن انباری، این درید و اخفش است (نک: ص ۹، ۷، جم). امالی *سیدمرتضی* (د ۴۳۶ق/۱۰۴۴م) یا *غیر الفراند* و درز القلاند، مجموعه‌ای است از شرح و تفسیر آیاتی از قرآن کریم و احادیث نبوی که با شواهد فراوانی از اشعار و انبوهی نکته‌های اخلاقی و تاریخی درآمیخته، و گاه در لایه‌ای آن به برخی مسائل بحث‌انگیز کلامی نیز اشاراتی شده است که می‌تواند منبع سرشاری برای مطالعات کلامی باشد.

تفاوت الامالی *الشجرة* تألیف ابوالسعادات هبة اللہ بن علی، معروف به این شجری (د ۵۴۲ق/۱۱۷۱م)، با دیگر امالی پیش از خود در این است که دایره ادب در آن تنگتر شده، و مؤلف با چشم‌پوشی از تاریخ و اخبار و اخلاق و دیگر دانشها بیشتر به علم نحو برداخته است. از این رو بیشترین حجم کتاب به مسائل نحوی و آراء نحویان با شواهد مختلف شعری اختصاص یافته است. این شجری این کتاب را در ۸۴ مجلس املا کرده که تاریخ سیاری از این مجالس دقیقاً ثبت شده است. ظاهراً این شجری در امالی این کتاب از منابع متعددی استفاده کرده که یکی از آنها الازهه هروی است که چند فصل کامل از آن را (با اندک تغییری) بدون ذکر مأخذ نقل کرده است (نک: ۳۵۱-۳۴۳/۲؛ قس: هروی، ۱۴۸-۱۵۷؛ این شجری، مالم پتر...، مالم پتر ۵۴-۵۵، جم).

بخشی از کتاب الامالی این شجری به لغزش‌های مکی بن ابی طالب مغربی در کتاب مشکل اعراب القرآن اختصاص دارد که به گفته برخی از معاصران (ضامن، ۶-۷) چون مکی بن ابی طالب در کتاب خود معتزلیان را ملحد دانسته، این شجری در دفاع از ایشان به طرح این انتقادات برداخته است (نک: هد، این شجری).

الامالی *ابن شجری* به علم نحوی اختصاص دارد و مجموعه‌ای است از الامالی *ابن شجری* به علم نحوی اختصاص دارد و مجموعه‌ای است از مسائل مختلف نحوی که این حاجب در سالهای ۶۰۹ تا ۶۲۶ق در دمشق، قاهره و بیت المقدس املا کرده است. این کتاب به ۴ بخش تقسیم

آل الرسول، از کمال الدین ابن طلحه شافعی (د ۵۶۲ق)، ج نجف، دارالکتب التجاریه؛ ۲. تذكرة خواص الامة فی خصائص الائمة، اثر عالم حنفی یوسف بن قزوغلى سبط ابن جوزی (د ۶۵۴ق)، چاپ مکرر از جمله در نجف، ۱۳۶۹ق؛ ۳. الفصول المهمة فی معرفة احوال الائمة، از ابن صباغ مالکی (د ۸۵۵ق) که بارها، از جمله در نجف، دارالکتب التجاریه به چاپ رسیده، و نسخ پرشمار و متنوع آن در مخازن خطی جهان اسلام، نشان دهنده گستره رواج آن در طی سده‌های متعدد است (نک: طباطبائی، شم، ۱۷، ص ۱۰۹-۱۱۳). این صباغ در این اثر خود فراوان از منابع شیعی، مانند ارشاد شیخ مفید نقل قول کرده است (ص ۱۹۲، ۲۱۳، ۲۱۳، جم)؛ ۴. الشذرات الذهبية يا الائمه الائمه عشر، از شمس الدین ابن طلوبن، عالم حنفی دمشقی (د ۹۵۳ق)، ج بیروت، ۱۹۵۸، به کوشش صلاح الدین منجد؛ ۵. الاتحاف بحب الاشراف، از عبدالله بن عامر شبراوی، عالم شافعی مصری (د ۱۱۷۲ق)، ج قاهره، ۱۳۱۳ق؛ ۶. نور الا بصار فی مناقب آل بیت النبی المختار، از سید المؤمن شبلنجی (بعد از ۱۲۹۰ق)، چاپ مکرر از جمله در قاهره، ۱۳۴۶ق؛ ۷. بیانیح المودة، اثر سلیمان بن ابراهیم قندوزی، عالم حنفی (د ۱۲۹۴ق)، ج استانبول، ۱۳۰۲ق (برای آثاری دیگر، نک: طباطبائی، شم، ۵۲، ص ۵۲، شم ۴، ص ۱۰۱، ۱۰۰، شم ۱۷، ص ۱۰۰).
ماخذه: ابن بابویه، محمد، الخصال، به کوشش علی اکبر غفاری، قم، ۱۴۰۳ق؛ این صباغ مالکی، علی، الفصول المهمة، نجف، دارالکتب التجاریه؛ ابن طلوبن، محمد، الائمه عشر، به کوشش صلاح الدین منجد، بیروت، ۱۹۵۸؛ ابن عیاش جوهري، احمد، مقتضی الائمه، قم، ۱۳۷۹ق؛ ابوداد و سجستانی، سلیمان، سنن، به کوشش محمد معی الدین عبدالحید، قاهره، دارالحياء السنة التجویه؛ احمد بن حبیل، سنت، قاهره، ۱۲۱۲ق؛ بخاری، محمد، صحيح، استانبول، ۱۲۱۵ق؛ ترمذی، محمد، سنن، به کوشش احمد بن محمد شاکر و دیگران، قاهره، ۱۲۵۷ق؛ حاکی، نیشابوری، محمد، المستدرک، حیدرآباد دک، ۱۳۳۴ق؛ خزار قمی، علی، کفایة الائمه، ۱۴۰۱ق؛ سبط ابن جوزی، یوسف، تذكرة الخواص، نجف، ۱۳۸۳ق؛ ۱۹۶۴ق؛ سید مرتضی، علی، التخریج، به کوشش احمد حسینی، قم، ۱۲۱۱ق؛ طباطبائی، عبدالعزیز، «أهل الیت (ع) فی السکیة البریة»، تراثنا، قم، ۱۴۰۵-۱۴۰۶ق؛ علامه حلی، حسن، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، قم، مکتبه المصطفوی؛ کتاب سلیمان بن قیس، به کوشش علی حسنی نجفی، بیروت، ۱۹۸۰ق؛ مسلم بن حجاج نیشابوری، صحيح، به کوشش محمد فؤاد عبدالباقي، قاهره، ۱۹۵۵؛ نجاشی احمد، الرجال، به کوشش موسی شیری زنجانی، قم، ۱۴۰۷ق؛ نسانی، محمد، الفیہی، بیروت، بخش فتنه، علوم قرآنی و حدیث ۱۴۰۳ق؛ ۱۹۸۲ق.

امام‌بازار، یا امام‌باره، به مفهوم «امام‌خانه»، بناهایی در سرزمین هند که شیعیان برای برگذاری مراسم مذهبی خاص خود، در ماه محرم، در آنها گرد می‌آیند.

امام‌باره گاه به نامهایی چون خانقه نیز خوانده می‌شود، چنانکه حسینه‌ها را در جنوب هند عاشرخانه می‌نامند. نخستین بار تواب صدر جنگ (د ۱۱۶۷ق/۱۷۵۴م)، فرمانروای ایالت اوده، در دهلی ساخته‌اند برای برگذاری مراسم عزاداری محرم بناهاد که می‌توان آن را نخستین نمونه امام‌باره دانست (نک: دھلوی، ۲۲۲/۱؛ کول، ۹۵؛ EI²: ۱۱۹۸، ۱۷۸۴م، احداث پس از بنای امام‌باره آصف‌الدوله در ۱۱۹۸ق).

به عنوان طبقی از آثار در باب نص بر ائمه ائمه عشر (ع)، باید از نوشتۀ‌هایی چون مقتضب الائمه از ابن عیاش جوهري (د ۴۰۴ق) و کفایة الائمه از خرازقی (اوآخر قرن ۴ق) یاد کرد که مؤلفان آنها تلاش داشته‌اند تا روایات مربوط به نص بر امامان دوازده‌گانه را از منابع گوناگون شیعه و اهل سنت گرد آورند. افزون بر کتب نصوص، باید به آثاری با عنوان عمومی «الوضیة» در تبیین انتقال وصیت در سلسلة امامان دوازده‌گانه، مانند اثبات الوصیة مسعودی (ج نجف، کتابخانه حیدریه) اشاره کرد (برای نمونه‌های دیگر، نک: همو، ۲۹۸، ۲۹۹، جم). اثبات نقلی امامت امامان دوازده‌گانه (ع)، نزد متكلمان امامیه نیز مورد توجه بوده، و فصلی از آثار مانند کلامی امامیه را به خود اختصاص می‌داده است (مثلاً نک: سید مرتضی، ۵۰۳-۵۰۲؛ علامه حلی، ۳۱۴).

افزون بر محاذیل امامیه، در میان اهل سنت نیز احادیثی مبنی بر وجود ۱۲ نقبی یا امام پس از رسول اکرم (ص)، تداول داشته، امام‌تفسیر دیگری از این ۱۲ امام اراره می‌شده است. در طول سده نخلت هجری، از بزرخی از اصحاب رسول اکرم (ص)، احادیثی با مضمون بشارت به ۱۲ امام پس از آن حضرت، در محاذیل گوناگون نقل می‌شده که از آن میان به خصوص حدیث جابر بن سمرة از بیشترین شهرت برخوردار بوده است؛ در این حدیث بیان شده بود که امیران (امامان یا خلفاً) پس از پیامبر (ص)، ۱۲ تن هستند و همه ایشان از قریشند (مثلاً نک: بخاری، ۱۲۷/۸؛ مسلم، ۱۴۵۲-۱۴۵۳؛ ابوداد و دود، ۱۰۶/۴). این حدیث که یکی از مشهورترین احادیث در جهان اسلام است، نخست در منابع اهل سنت آمده، و از آنچه به منابع شیعی راه یافته است (قین: تعیانی، ۶۲؛ ابن بابویه، ۴۶۹ به بعد؛ خزار، ۴۹ به بعد؛ ابن عیاش، ۴). در زدیف بعد، باید از حدیثی به نقل از این مسعود یاد کرد که برایه آن، شمار نقيبان پس از پیامبر (ص)، ۱۲ تن به شمار تقییان بنی اسرائیل بوده است (نک: احمد بن حنبل، ۱/۱؛ حاکم، ۴۰۶، ۳۹۸/۱). افزون بر آنچه گذشت، از شخصیت ائمه (ع) در محاذیل اهل سنت نیز همواره با حرمتی شکری یاد می‌شد و همین حرمت، گاه انگیزه‌ای بود تا کتابی در فضائل آنان فراهم آورده شود. بی‌تر دیدن نمونه‌هایی از کتب تأثیف شده در فضائل اهل سنت (ع) نزد اهل سنت، کم شمار نیست، اما در اینجا جا دارد به نمونه‌هایی اشاره شود که در آنها سلسله امامان دوازده‌گانه در پرداخت کتاب، موضوعیت یافته است. یکی از حرکتهای الهام‌بخش برای نویسنده‌گان در این زمینه، قصیده‌ای از ابوالفضل یحیی بن سلامه حصرفی (د ۵۵۳ یا ۵۵۱) است که در آن یکایک امامان دوازده‌گانه سایش شده‌اند (نک: سبط ابن جوزی، ۳۶۵-۳۶۷؛ ابن طلوبن، ۴۰-۴۳).

از کتابهای تأثیف شده در فضائل امامان دوازده‌گانه در حوزه اهل سنت، از این نمونه‌ها می‌توان یاد کرد: ۱. مطالب المسؤول فی مناقب